

KÖNYVEK

TÁRSADALMI TRAUMÁK TÖRTÉNETSZOCIOLÓGIAI VIZSGÁLATA *

HADAS Miklós

Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Intézet
H-1093 Budapest, Fővám tér 8.; e-mail: miklos.hadas@uni-corvinus.hu

Meg vagyok hatódva, hiszen erőteljesen megmozgattam, miközben Losonczi Ágnes könyvét olvastam. A rendelkezésre álló rövid időben ezért arról szeretnék beszélni, mi is az oka e megmozgatásnak, illetve meghatódásnak. Mindenekelőtt azonban szeretném megosztani veletek egy személyes emlékemet, amely – számomra is váratlanul – a könyv olvasása közben tört föl bennem. Egy olyan személyes emlékről lesz szó, amit még soha senkinek nem meséltem el, és két napja azon gondolkodom, hogy vajon szabad-e azt nyilvánosságra hoznom. Végül úgy döntöttem, hogy elmondom nektek, még akkor is, ha tisztában vagyok azzal, hogy ezáltal az akadémiai „*comme il faut*” határmezsgyéjén egyensúlyozok majd.

Valamikor a nyolcvanas évek legelején, talán nyolcvanban vagy nyolcvanegyben lehetett, amikor még szociológiát tanultam az ELTE-n. Egy évfolyamtársammal főttünk a Várban, a Szociológiai Intézetben, és miközben jöttünk le a lépcsőn, velünk szemben egy egészen rendkívüli, színésznői, vagy még inkább királynői kisugárzású jelenség haladt fölfelé. Amikor kiértünk a kapun, megkérdeztem az évfolyamtársamat: „– Te, ki volt ez a gyönyörű nő?” „– Losonczi Ágnes!” – hangzott a válasz.

Mielőtt folytatnám, rögtön szeretnék elnézést kérni a feminizmus kortárs diskurzusában járatos ama kollegáimtól, akik az egykori kérdésben található minősítő jelzőt – nem megalapozatlanul – szexistának ítélnék. Hajlandó vagyok önkritikát gyakorolni és elismerni, hogy e minősítésben a nőt elsősorban szexuális objektum mi voltában látó, kellő önreflexióval nem rendelkező macsó fiatalember leegyszerűsítő világképe érhető tetten. Mentségként csupán annyit hozhatok föl, hogy ma már képes vagyok arra, hogy kritikailag elhatárolódjak hajdani beállítódásaimtól és világképemtől. Másrészt pedig valóban így történt, s a tények tisztelete – belátható – egy szociológus számára elemi követelmény.

Nos tehát, amikor megtudtam, hogy Losonczi Ágnes jött velünk szemben a lépcsőn, kifejezetten megilletődtem, hiszen abban az időben már nem csupán zeneszociológiai munkáit ismertem, hanem friss és meghatározó olvasmányélményem volt a Békés megyei kutatáson alapuló nagy életműkönyve is. Mindezek alapján az ő mun-

* Losonczi Ágnes: *Sorsba fordult történelem* című könyvének Pallas Páholyban tartott bemutatóján, 2005. május 12-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

kássága egy rendkívül vonzó példa alternatíváját kínálta a hazai szakmai erőterben. Egy olyan magatartás, illetve tudományos szemléletmód és ethosz képviselésében jelent meg számomra, amelyet szociológia-szakos diákként példaértékűnek tartottam a nyolcvanas évek elején. Nevezetesen: egy igen sokszólamú, sokféle beágyazottságú, sokféle asszociációs irányba nyitott, ugyanakkor a szakmai tudást magabiztosan birtokló szerzőt ismerhettem meg munkáiból, aki – és ez annak idején különösen csábító és imponáló volt egy bölcsészeti felől érkező és a rezsimmel szemben kritikusan gondolkodó fiatalember számára – nagyon tud írni, ráadásul munkái mentesek az átideologizált, fölösleges marxista lózungoktól.

Amikor tehát megpillantottam Losonczy Ágnes, egy pillanatra visszabillent számomra a kikökönt világ; megéreztem valamit abból az erőből és harmóniából, vagy ha tetszik, erős harmóniából, mely a slampos fogyasztói szocializmus tisztátalan világában is képesnek tűnt közös nevezőre hozni a személyiséget és a tudományos életművet. S noha ilyen világosan, ahogy most teszem, talán nem fogalmaztam meg akkoriban, de a magas színvonalú szakmaiság és az emberi tisztaság Losonczy Ágnes személyiségében inkorporálódó harmonikus koegzisztenciája valamiféle reményt kínált számomra a jövőre nézve is. Talán ez volt az a pillanat, amikor egy olyan sejtés kezdett körvonalazódni bennem, hogy talán szociológusként van lehetőség arra, hogy valaki ne csupán okos és fölkészült, hanem a szó legtágabb, legemelkedettebb értelmében szép és tisztességes is maradjon. Az elmúlt néhány napban, eme személyes élményen gondolkodván vált egyértelművé számomra az is, amit persze évek óta sejtettem. Nevezetesen, hogy Losonczy Ágnesnek milyen meghatározó jelentősége volt saját pályám alakulása szempontjából is. Persze most nem rólam van szó, de erre a személyes vonatkozásra mindenféleképpen szeretnék még visszatérni hozzászólásom végén.

Mindezek előre bocsátása után engedjétek meg, hogy fölolvassak egy részletet a *Sorsba fordult történelemből!* Egy olyan szövegrészt választottam, melyben kikristályosodott formában ragadhatjuk meg a Losonczy Ágnesre jellemző kutatói attitűd és tudományos szemléletmód lényegét. A 291. oldalról idézek:

„A helyzet megjelenítéséhez hadd idézzünk fel egy képet. Fantáziakép, de szereplői és az egyes történetek valóságok. A hosszan kígyózó, százakra, majd százezrekre tehető sorban itt öten állnak egymás mögött a Kárpótlási Hivatal előtt:

1. *Elöl áll a deportált zsidó ember, a haláltábor túlélője. A háború alatt mindenétől megfosztották, családját megölték.*
2. *Mögötte a csendőr, aki 1944-ben részt vett a zsidók deportálásában, s ezért a háború után évekig börtönben ült.*
3. *A csendőr mögött egy zsidó munkaszolgálatosból lett rendőr áll, aki 1945-ben a csendőrt letartóztatta. Később ávós lett, a koncepciós perek idején saját társai megvádolták, megkínozták, börtönbe vetették.*
4. *Mögötte áll az az '56-os forradalmár, aki egy pártembert mentett meg a lincseléstől, a lakásában bújtatta. A forradalom után mégis börtönbüntetést kapott 'ellenforradalmisága' miatt, mert a pártember ellene tanúskodott.*
5. *A forradalmár mögött az a pufajkás áll, aki az ellenforradalmárok felszámolása-kor ellene tanúskodott, majd katonatisztként a vád szerint 'baloldali' összeesküvésben vett részt, s több év börtönre ítélték, így ő is 'koncepciós per' áldozata lett.”*

Ebben a fantáziaképben az a rendkívüli, hogy egyszerre több jelentésszinten is értelmezhető. Minden további nélkül elképzelhető ugyanis, hogy a *fizikai valóságban* létező hivatal előtti sorban *fizikai valóságukban* is ott álltak az említettek, mégpedig *pontosan* ebben az összetételben. Ugyanakkor a szerző retorikailag egyértelművé teszi („a hosszan kígyózó, százakra, majd százezrekre tehető sorban” – írja), hogy e kép az emberi sorsokba fordult, sorsokban inkorporálódott magyar történelem metaforikus sűrítményének is tekinthető.

Sokféle kvalitásra van szükség ahhoz, hogy egy szociológus ilyen lényegre törően és több jelentésszinten is képes legyen fogalmazni. A továbbiakban néhány, Losonczi Ágnes szociológiájára jellemző sajátosságot szeretnék kiemelni, előre bocsátva, hogy meglátásom szerint mindezek nem csupán a most megjelent könyvre, hanem az életmű egészére is érvényesek.

Mindenekelőtt az empirikus szociológiai kutatáshoz szükséges *módszertani-szakmai tudás* fölényes birtoklását, valamint a különböző kutatási módszerek és technikák magabiztos ötvözésének, összeegyeztetésének képességét említeném. Losonczi Ágnes egyik fő jellemzője – mely egész életművében: zeneszociológiai munkáiban, a Békés megyei kutatásban vagy az egészségügygel foglalkozó könyveiben is érvényesül –, hogy kiválóan tudja alkalmazni az intenzív kvalitatív kutatási módszereket a mélyinterjúktól a mikrojelenségeket is figyelemmel követő, érzékeny résztvevő megfigyelésig. Ugyanakkor nem csupán a kvalitatív technikák kifinomult használatára képes; jól ismeri a kvantitatív szociológia eszköztárát, valamint eme eszköztár magyar társadalomtudományban felhasznált eredményeit is. E komplex tudás érvényesítésének bizonyossága most megjelent könyve is.

A második sajátosság, amely Losonczi Ágnest megkülönböztethetővé és kiemelkedő jelentőségű alkotóvá teszi a magyar szociológiában, műveinek *komplexitása*. Az imént említettek mellett természetesen rendelkezik azzal az elméleti fölkészültséggel, amely kellő alapot teremt számára, hogy problematikáját a szakirodalom kontextusába illessze, valamint, hogy mindenkor tárgyat megkonstruálja. E fölkészültség lényegi eleme, hogy a szorosán vett szociológiai irodalom mellett otthonosan mozog a huszadik századi magyar társadalomtörténeti szakirodalomban is: jelzésértékű, hogy az új könyvében hivatkozott szerzők listája Karády Viktortól Romsics Ignácig terjed. Következésképpen a Losonczi-féle tudományosság diszciplináris határai nyitottak: széles értelemben vett társadalomtudományt művel, mely nem zárkózik el a rokon diszciplinák ismereteinek és eredményeinek fölhasználásától. Vagyis: több húron képes játszani.

Ám nem csupán több húron, hanem több hangszeren is tud játszani – mégpedig igen magas szinten. Az általa belakott regiszterek a kamaramuzsika legintimebb formáitól a Mahler szimfóniák totális világáig terjednek. Ráadásul az ő szövegeit nagyon jó olvasni. Losonczi Ágnes olyan *szépen ír*, hogy tudományos prózája sokszor, szinte észrevétlenül, olykor szépirodalmi jellegű szociográfiává alakul, míg máskor egyenesen szépprózai magasságba emelkedik. Mindennek természetesen megvannak a tudatosan alkalmazott stilisztikai és retorikai eszközei; nem sok társadalomtudós akad ma Magyarországon, aki hozzá hasonló színvonalon képes a nyelvet használni, illetve a nyelv által kifejezhető komplex, sokszólamú és -vegyértékű jelentéstartalmakat érzékeltetni.

E komplexitásra törekvő, tudatos retorikai stratégia része, hogy *referenciahorizontja nyitott az irodalom irányába* is. Az olvasó számára mélyen megérintő – meggyőződésem, hogy nemcsak én vagyok ezzel így –, hogy új könyvét meri Pilinszky

idézettel kezdeni. És mer József Attilára, Rakovszky Zsuzsára és sok mindenki másra hivatkozni. Vagyis: a referenciahorizont bővítésével az értelmezési horizontot is tudatosan tágítja; olyan asszociációkat képes beemelni mondjuk a Fodor Ákos által újraértelmezett József Attila megidézésével, amelyeket egy szociológiába zárt, naivan objektíváselvű munkában gyakorlatilag lehetetlen volna kontextualizálni. Nem csekély részben éppen e diszciplína- és műfaji határokon bátran átlépő alkotói stratégiának köszönhető, hogy a csoda megtörténhet: művében a szerző képessé válik annak érzékletes megjelenítésére, ahogyan a történetileg meghatározott társadalmi viszonylatok egyedi, tragikus, komplex, ám mégis típusjegyekkel megragadható emberi „sorsokba fordulnak”.

A következő sajátosság, mely ebben a könyvben – az életmű korábbi alkotásaihoz hasonlóan – példaértékű tisztasággal jelenik meg, a *történeti szemléletmód*. Azt gondolom, hogy mindannyiunknak, akik a szociológiát hivatásszerűen igyekszünk művelni, kötelességünk volna, hogy az általunk elsősorban vizsgált jelenbéli viszonylatokat ne csupán egy szinkron összefüggésrendszerben, hanem a lehető legbőszéesebben és legkomplexebben beágyazott történeti kontextusukban is próbáljuk megragadni. Nos, a *Sorsba fordult történelem* – mint ahogy már címe is jelzi – valóban komolyan veszi e feladatot. S a könyv elolvasása után megállapítható, hogy a maga számára támasztott követelménynek minden tekintetben megfelel.

A történeti szemléletmód természetesen sokféleképpen érvényesülhet egy szociológiai munkában. Legegyszerűbb, iskolás formájában sokszor nem jelent mást, mint egymás után következő események diakron logika által történő, többé-kevésbé leíró szemléletű fölsorolását, melyet aztán az – úgymond – „érdemi”, jelenorientált elemzés követ. Talán mondani sem kell, Losonczy Ágnes messze fölötte áll eme kvázi történelemszemléletnek – mely különben sokszor képzett szociológusok munkáiban is érvényesül. Ő ugyanis ismeretelméletileg is kifejezetten rafinált és reflektált módon viszonyul a történelemhez, és tudatosan törekszik a szubjektív módon átélt történelem, azaz a „megélt történelmi idő” relacionális megragadására.

Anélkül, hogy a fenomenológiai tudásszociológia hivatkozásaival terhelné agyon munkáját, gondja van arra, hogy az *idő beágyazottságát* – jövőhöz, múlthoz, személyes életúthoz kötöttségét – tudatosan vegye figyelembe, és ily módon sikeresen oldja meg kutatásának legfontosabb ismeretelméleti problémáját. Nevezetesen, hogy a vizsgálatba vont különböző társadalmi pozíciójú, élethelyzetű, életkorú, tudáshorizontú – s illetéknéppen időkezelésű – ember szubjektív életvilágában megkonstruált történelmi időt összhangba hozza a történeti folyamatokat föltárni igyekvő társadalomtudós által megalkotott történelmi idővel. Vagyis a történetiség kifejezetten rafinált és reflektált módon jelenik meg, s ily módon a könyv e tekintetben is jogosan állítható példaként más kutatók, ill. megközelítések számára.

Az elmúlt néhány percben megkíséreltem összefoglalni a Losonczy Ágnes munkásságára jellemző főbb sajátosságokat. A talán legfontosabb alkotói vonást azonban még nem azonosítottam: véleményem szerint ugyanis az említett, egymást kiegészítő kvalitások kéz a kézben járnak *oeuvre*-jének *differentia specificájával*: rendkívüli *eredetiségével*. Azzal az eredetiséggel, mely nem csupán eme kvalitások kombinált jelenlétében ragadható meg, hanem abban is, hogy képes új téma- és tudásköröket, új problémahalmazokat meghonosítani a hazai társadalomtudományosságban. Véleményem szerint – és e megállapítással hozzászólásom legfontosabb eleméhez érkeztem –

e könyv egy ilyen, kiemelkedő fontosságú új kutatási terület intézményesítését szolgáló alkotásnak tekinthető. Ez a terület pedig nem más, mint a *társadalmi traumák történet-szociológiai kutatásának* problémahalmaza, mely természetesen nem a semmiből teremődik, hiszen a trauma, a traumatizáltság jelenségek köre az életmű korábbi alkotásaiban is jelen volt már. Ugyanakkor vitathatatlannak érzem, hogy a *Losonczy-féle traumaszociológia* ebben a könyvben jut el a legmagasabb szintű és leginkább kikristályosodott állapotába.

Miképpen talán a bevezetőként fölolvastott rövid részlet is szemléltette, az új mű az emberi sorsokból rekonstruált mikrotörténelem, valamint a huszadik századi magyar történelem metszéspontjaira koncentrál, s ily módon sok esetben megrázó sűrítettség-gel és hitelességgel képes megjeleníteni a társadalmi traumáknak ama dimenzióit, amelyek a hazai társadalomtudományosságban a szociológusok számára eddig többé-kevésbé rejtve maradtak, mivel mostanáig elsősorban a pszichológusok figyelmét keltették föl. Pedig az elfojtások, az elhallgatások, a szorongások, a generációkon keresztül megőrzött titkok, az elmaradt katarzisok, a bűn- és veszteségélmények földolgozatlan traumái a huszadik századi Magyarországon egyértelműen rendszersajátos társadalmi jelenségeknek tekinthetők. Amennyiben tehát szeretnénk megérteni azokat a paradox sorsokat, tudáskonstrukciókat és abszurd függőségi viszonyokat, amelyek a világ e pontján tipikusan meghatározták az emberi kapcsolatok és a társadalmi intézmények működését, egy traumákat középpontba állító történet-szociológiai megközelítés igen komoly eredménnyel kecsegtethet. És e tekintetben Losonczy Ágnes szerepe meghatározó a hazai szociológiában.

Egy név ötlik most eszembe, *Donna Haraway* neve. Ő a társadalmi nemekkel foglalkozó, második-harmadik hullámos feminista nagyasszonya, aki egyik legújabb könyvének címében „*modest witness*”-nek, azaz *széreny tanúnak* nevezi magát. A széreny tanú ugyanakkor elkötelezetten, szenvedélyesen és hitelesen próbálja vizsgálni azt a jelenség-együttest, amely személyes beágyazottságából – élethelyzetéből, sorsából – meghatározottan számára kijelöltetett. Mindazonáltal mindent elkövet annak érdekében, hogy e beágyazottságának esetlegességére ismeretelméletileg is reflektáljon, azaz, hogy a széreny tanú szituációba ágyazott szenvedélyes elkötelezettségét tegye meg az objektivitás föltételéül. Kétségtelen, Losonczy Ágnes eme új könyvében nem hivatkozik Donna Haraway-re. Mégis, úgy vélem, megismerői státusza lényegében azonos amerikai kolléganőjével, amennyiben kutatásának tárgyát reflektált módon, egyfajta szenvedélyes személyesség alapján konstruálja meg, s nem utolsósorban éppen ennek köszönhetően jut el egy minden tekintetben eredeti problémahalmaz körülhatárolásához.

És akkor ez az a pont, amikor visszatérnék a bevezetőmben kilátásba helyezett vonatkozáshoz; ahhoz nevezetesen, hogy milyen erőteljesen határozta meg Losonczy Ágnes szellemisége, szemléletmódja, munkássága a sajátomat. És azért merek – némileg talán tolakodónak tűnő módon – a saját pályám alakulására hivatkozni, mert úgy vélem, e tekintetben nem vagyok egyedül a magyar szociológusok között. Amikor ugyanis a kilencvenes évek első felétől fogva olyan témákkal kezdtem el foglalkozni, amelyek valamiféleképpen a személyességen átszűrt szenvedélyesség hitelesség-garanciájának esélyét rejtették magukban, akkor lényegében ugyanazt a stratégiát próbáltam követni, amely – véleményem szerint – Losonczy Ágnes életművének egészét is jellemzi. Jó tíz évvel ezelőtt magam is leszámoltam azzal az illúzióval, hogy lehetséges volna objektiv-

tás-igényű tudományos munkát végezni anélkül, hogy tudatosan reflektálni igyekeznék saját részleges pozicionáltságomból fakadó beágyazottságomra.

Summa summarum: meggyőződésem, hogy a *Sorsba fordult történelem* révén egy igen jelentős munkával ajándékozott meg bennünket Losonczy Ágnes. Ezért befejezésül csak annyit szeretnék mondani: köszönöm szépen! S nagyon bízom benne, hogy mindezt nem csupán a magam, hanem a magyar szociológus-társadalom nevében is mondhatom.